

Úloha rozhlasu při historických mezní- cích našeho státu ve 2. polovině 20. století

Jestliže *Rámcový vzdělávací program pro střední školy* pojímá mediální výchovu jako průřezové téma, domnívám se, že právě oblast historického vývoje médií a jejich vlivu na dějiny lidstva jako takové je natolik významná, že by neměla být středoškolskými profesory a profesorkami opomíjena. Nemůžeme totiž studovat současnou mediální tvorbu, její pravidla a zákonitosti, aniž bychom si nebyli vědomi, jakým vývojem sdělovací prostředky prošly a jak rozdílné mohlo v minulosti být jejich postavení ve společnosti.

Historie je s vývojem médií spjata velmi těsně a studenti by si této symbiózy měli být vědomi. Měli by se v hodinách dějepisu dozvědět o zásadních historických meznících technologického vývoje mediální komunikace, ale také jakým způsobem se média podílela na důležitých dějinných zvratech. Vycházíme-li přímo z textu *Rámcového vzdělávacího programu*, který říká, že „*zvláštní téma představuje role médií ve vypjatých dějinných okamžicích (...¹)*“, pak by studentům měla mediální znalost této oblasti především rozšířit obzory v uvažování o tom, jak se sdělovací prostředky na vypjatých dějinných událostech podílely, jak formovaly lidské myšlení a chování a jakou mocenskou výhodu přinášelo jejich využití či dokonce ovládnutí.

Dějiny médií představují dnes již poměrně široké časové období a první zmínky o nich můžeme datovat již do 15. století, kdy vznikaly první ručně psané zpravodajské listy.

Zásadní a masivní rozšíření tisku pak přineslo 19. století, na kterém se ve velké míře podílela průmyslová revoluce v Evropě. Od té doby byla média každým desetiletím stále více spjata s dějinami států i s životy všech obyvatel těchto států.

Masivní rozšíření novin, telegrafu a později rozhlasového a televizního vysílání znamenalo obrovský potenciál pro jejich využití v mocenských bojích, válečných konfliktech, revolučních událostech, ale i v každodenním životě obyčejných lidí, pro které do dnes znamenají média primární zdroj informací o světě.

Na následujících stranách se pokusím navrhnout strukturu jedné hodiny dějepisu na gymnáziu. Jak jsem již naznačila, dějiny médií jsou poměrně obsáhlé a daly by se rozmělnit hned do několika výukových

1 In: www.rvp.cz, *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*.

hodin. Já se v návrhu své hodiny pokusím připravit materiál pro vyučující, kteří se ve svém výkladu dostanou do období dějin Československého státu konce 2. světové války, událostí kolem roku 1948 a následujících čtyřiceti let komunistické vlády. V tomto období zahrnující více jak 40 let se budu soustředit na důležité dějinné mezníky, ve kterých sehrála rozhlasová média a jejich aktéři úlohu informační, propagandistickou, ale také státotvornou.

Teoretický rámec výukové hodiny

Na události v období let 1945 až 1989, ve kterých hrál Československý rozhlas významnou úlohu, jsou dějiny našeho státu poměrně bohaté a v každé z nich se odráží mnoho z jejich společenského postavení, politické podřízenosti, demokratických ideálů či touhy po nastolení „správného“ řádu.

Již při osvobození Československa v květnových dnech roku 1945 sehrál významnou roli rozhlas. Boj o Československý rozhlas se stal nejvýraznější událostí Pražského povstání a posledních dnů války na našem území. Volání pražského rozhlasu znamenalo rozhodující obrat ve vývoji povstání. Bylo prvním veřejným povelům k masovému vystoupení našich občanů proti okupantům. Na rozhlasovou výzvu vyrostly v Praze a řadě dalších míst barikády. Rozhlas organizoval, ale i povzbuzoval v boji. Výzvy o pomoc z pražského rozhlasu připomněly ostatnímu světu, že válka ještě neskončila a že ještě není dobojováno.

Jakkoliv byl boj za osvobození rozhlasu i celé země úspěšný, události let následujících ukázaly veřejným sdělovacím prostředkům, mezi které se v 50. letech připojila i televize, jak účelně se dají zmanipulovat a využít ve prospěch vládnoucí komunistické strany. Velká touha po svobodě slova přinesla rozhlasu v roce 1968 uvolnění, do té doby velmi přísných cenzurních opatření. V průběhu srpnové okupace stála většina médií zpočátku jednotně na straně Alexandra Dubčeka a ostatních politiků „Pražského jara“. Tvrdý zásah z Moskvy znamenal však obnovení starých pořádků, znovuzavedení cenzurních komisí a absolutní vnější i vnitřní kontrolu tisku, rozhlasu i televize.

Historický vývoj Československého rozhlasu v minulém století je poměrně dobře zmapován a zabývá se jím několik historických i mediálních publikací. Velkým přínosem je i samotný archiv rozhlasu, ve kterém jsou zachovány cenné reportáže a hlášení.

Struktura lekce

Následující témata je možné pojmout jako jednu výukovou hodinu s názvem „Úloha rozhlasu při historických meznících našeho státu ve 2. polovině 20. století“, nebo lze dílčí okruhy zahrnout vždy do hodin dějepisu s příslušným historickým obdobím.

A. Květen 1945 – boj o rozhlas

B. Srpen 1968 – obsazení rozhlasu sovětskou armádou

Průběh

K zamyšlení na úvod:

Otázka pro studenty:

Proč měl rozhlas v dějinách 20. století a zvláště při významných událostech tak velký význam při informování obyvatel?

- snadno přístupný, rozšířen v domácnostech
- možnost bezprostřední reakce na situaci (na rozdíl od tisku)

Proč se komunistické ale i jiné diktátorské režimy snaží co nejdříve ovládnout média? Jaký to má pro ně přínos?

- nejjednodušší a nejúčinnější nástroj propagandy!!!

Skrze jaké sdělovací prostředky se vaši rodiče a prarodiče dozvěděli v roce 1945 o revolučních bojích v Praze a v roce 1968 o vpádu spřátelených armád?

- spíše domácí úkol, pravděpodobně jim i rodiče i prarodiče potvrdí významnou úlohu rozhlasu.

A. Květen 1945 – okupace rozhlasu

(U studentů se předpokládá znalost životních poměrů v Protektorátu Čechy a Morava, vztah naší politiky k politice Německa, odbojová činnost apod.)

- **Po celou dobu 2. světové války držen československý rozhlas v rukou Němců.** I v roce 1945 pokračoval v dosavadní propagandistické linii zaměřené na podporu Třetí říše.
- V dubnu 1945 došlo ke spojení všech ilegálních skupin v jednu, která navázala kontakt s vojenskými složkami odboje. Poslední týden už probíhal ve znamení „revoluční pohotovosti“ všech zúčastněných složek. Bylo dohodnuto, že budovu rozhlasu obsadí čeští zaměstnanci za pomoci oddílu české policie.
- nacisté zesílili bezpečnostní opatření – v budově ozbrojené esesácké strážě, trhaviny. Na tělech uklízeček se podařilo pronést do budovy československé prapory. Členové ilegální organizace postupně odstraňovali německé orientační tabulky, čímž znemožňovali orientaci německých vojáků v rozhlasovém bludišti.
- V pátek **4. května** obsadili němečtí strážníci všechna technická pracoviště, aby zamezili jakýmkoli pokusům o sabotáže. Následujícího dne zesílili i hlídky v okolí rozhlasu. U budovy rozmístili těžké kulometry a drátěné překážky. Večer vykázaly strážě SS z budovy všechny zaměstnance.
- **V sobotu 5. května** zahájil hlasatel **Zdeněk Mančal**, který jako jediný z hlasatelů zůstal přes noc v budově, ranní vysílání památnými slovy „*Je sechs hodin*“ a dále pokračoval pouze v češtině. Krátce před polednem bylo přímo do budovy povoláno dalších 70 plně ozbrojených německých vojáků, kteří se však nedokázali v budově orientovat. Čeští zaměstnanci totiž od rána seškrabovali veškeré německé nápisy, takže přivolané vojenské posily byly zcela dezorientovány a neschopny nalézt prostory, ze kterých se vysílalo. V poledne byla na budově vyvěšena československá a americká vlajka.

Ve 12:32 se podařilo českým policistům, jejichž úkolem bylo obsadit budovu rozhlasu, vniknout do budovy hlavním vchodem. Zazněly první výstřely, padaly první oběti, boj o rozhlas začal. Hlasatelé se za barikádovovali v hlasatelně. Odtud zaznělo ve 12:33 první volání rozhlasu o pomoc: „*Voláme českou policii, české četnictvo a vládní vojsko na pomoc Českému rozhlasu!*“. Na pomoc rozhlasu přispěchaly stovky lidí. Německá posádka se opevnila v přízemí a v prvních dvou patrech, pomoc českým bojovníkům při-

cházela z postranní ulice, ze střech i z podzemí. V 17:45 byly německé síly donuceny vyjednávat a krátce nato odložit zbraně. Do 18:00 byla budova v českých rukách.

Boje v okolí rozhlasu však pokračovaly až do konce povstání, neboť Němci se všemožně snažili umlčet vysílání.

Druhý a třetí den

Nacisté se brzy vzpamatovali z prvního otřesu. Pochopili nebezpečí, které bylo ve vysílání revolučního pražského rozhlasu a podnikali útoky, odstřelovali budovu a v půl šesté zaútočili i letecky. V 17:40 dopadlo na budovu rozhlasu vzdušné torpédo, které ji těžce poškodilo a znemožnilo pokračovat ve vysílání.

Po osmdesáti minutách bylo revoluční vysílání obnoveno, provizorní studio bylo zřízeno přímo u strašnického vysílače. Večer byla odvysílána i zpráva o bezpodmínečné kapitulaci fašistického Německa.

Čtvrtý a pátý den

I následující den, **8. května**, Němci pokračovali v bombardování hlavní budovy a v útocích pěchoty, neboť nezjistili, že z objektu se již nevysílá.

Ráno **9. května** kolem čtvrté hodiny ranní pronikly tanky Rudé armády na okraj Prahy, ale až kolem osmé hodiny bylo velitelstvím povoleno, aby rozhlas tuto zprávu vysílal. To bylo v době, kdy byli rudoarmějci již ve středu města. Ze slepeckého ústavu na Klárově vyjel přenosový vůz rozhlasu a reportér Technik líčil posluchačům jásavou atmosféru prvního dne svobody.

Pražské povstání skončilo 9. května. Československý rozhlas nejenže svou výzvou 5. května dal bezprostřední signál k jeho zahájení, ale po celou dobu neúnavně a téměř nepřetržitě informoval o dění. Posiloval vědomí bojovníků na pražských barikádách i po celé zemi.

V 19:00 zahájil obnovené vysílání **prof. Dr. Otakar Matoušek**, jmenovaný Národní radou českou prozatímním ředitelem Čs. rozhlasu. Pozdravným projevem „*Československý rozhlas zdraví svého prezidenta Dr. Edvarda Beneše, zdraví vládu Československé republiky, zdraví všechen náš lid doma i za hranicemi a zahajuje všemi stanicemi svůj první pořad*“.

Pracovní list k části A

- rozdat studentům před začátkem výkladu

FOTOGRAFIE Z KVĚTNOVÉ OKUPACE ROZHLASU

Mrtví civilisté na rohu Vinohradské a Balbínovy ulice.
(Zdroj: www.ceskyrozhlas.cz)

Stavba barikády před rozhlasem na Vinohradské třídě.
(Zdroj: www.ceskyrozhlas.cz)

Schodiště uvnitř budovy rozhlasu po bombardování 6. května.
(Zdroj: www.ceskyrozhlas.cz)

**NEMĚLA
BYŠTE SEM
JEŠTĚ JEDNU
VÝŠKOVOU
FOTKU,
HODILA BY SE
SEM**

KRÁTKÁ ZPESTŘENÍ VÝKLADU MEZI ROKEM 1945 A 1968

Zvukové ukázky - Co také vysílal rozhlas v 50. a 60. letech:

Vánoční projev Antonína Zápotockého z roku 1952

B. Srpen 1968 – obsazení rozhlasu sovětskou armádou

(U studentů se předpokládá znalost historických událostí let 50. a 60. v Československu)

Pražské jaro znamenalo v oblasti sdělovacích prostředků velkou změnu – zrušení cenzury, kritika dosavadní politiky KSČ, podpora reform, kritická reflexe politických procesů 50. let.

Československý rozhlas sehrál významnou roli a zapsal se tím znovu do českých dějin.

V okupačním týdnu v srpnu 1968 se sdělovací prostředky projeví jako aktivní informátoři o událostech, stály za legální politickou reprezentací, pomáhaly uklidňovat emoce.

Na přelomu června a července 1968 nervozita sovětského vedení vzrostla zejména poté, kdy parlament ČSSR přijal novelu tiskového zákona (26. 6. 1968), jíž zrušil cenzuru. Atmosféra se vyostřila i po publikování textu výzvy Ludvíka Vaculíka Dva tisíce slov (27. 6. 1968).

Mezi všemi sdělovacími prostředky, které v průběhu roku 1968, zejména pak ve třetím srpnovém týdnu, sehrály důležitou roli, zaujal jedinečnou a vůdčí úlohu rozhlas.

20. 8.

Programový ředitel **Rostislav Běhal** (zastupuje nepřítomného ústředního ředitele) se od tajemníka ÚV KSČ dozvěděl o předpokládaném veřejném mítinku Alexandra Dubčeka na Staroměstském náměstí, kde by protestoval proti svému odvolání. Běhal mobilizuje redakční týmy a připravuje techniku. Mítink však nepřichází, proto je pohotovost zrušena, avšak redaktoři zůstávají na telefonech.

22.00 – Běhal je povolán do budovy *Ústřední správy spojů*. Zde je mu sdělen příjezd ruské armády a nařizen okamžitý odjezd do rozhlasu, kde má čekat na zprávu, která bude dění legalizovat. Běhal odmítl, s tím však soudruzi počítali. Místo něj posílají do rozhlasu bývalého ústředního ředitele Československého rozhlasu jménem **Miloš Marko**.

23.00 – šéfredaktor zpravodajství **Jiří Kmoch** však mezitím obdržel zprávu o příjezdu ruské armády od redaktorů ve studiu a svolal proto redakční tým do rozhlasu. Poté dorazil Marko s policií, po diskusi se však nepokusil o žádnou intervenci ve vysílání.

1:30 – Čeká se na stanovisko ÚV KSČ, které stále jedná. V tuto chvíli vyzývají redaktoři posluchače, ať nevypínají přijímače a vzbudí sousedy. Vysílání vždy končí ve 2:00, ale vedení vyjednalo s techniky, že vysílač neodpojí.

2:00 – stanovisko je v redakci, vysílač je však vypnut na popud Ústřední správy spojů, proto není odvysíláno.

Stanovisko ÚV KSČ odsoudilo vstup vojsk Varšavské smlouvy na naše území. Celé je přečteno do rozhlasu až kolem 5:00, kdy se vysílač znovu podařilo zapojit. Současně se však ozývá ilegální vysílání pod názvem Vltava, které špatnou češtinou šíří prookupační prohlášení agentury TASS.

21.8

6:00 – Dubček osobně rozhlasem vyzývá občany, aby se dostavili do práce. Současně však už přicházejí zprávy o prvních mrtvých a střetu vojsk s civilisty.

7:00 – tanky rozstřílely fasádu Národního muzea v domnění, že jde o budovu rozhlasu. Pak se sunou k budově rozhlasu, brání jim dav civilistů. Vojáci střílejí do vzduchu, do oken rozhlasu a okolních budov. Požár, přestřelky, barikáda z aut.

7:30 – Rusové už jsou v hale, chtějí přerušit vysílání. Narážejí na odpor zaměstnanců, kteří tvrdí, že nemají takovou pravomoc. Mezitím se redaktoři smluvili na vysílání přes „Pěčko“

= pohotovostní obrněné pracoviště na Žižkově, které má sloužit k ochraně cenných dokumentů. „Pěčko“ má schopnost napojovat studia na vysílače!

8:00 – projev prezidenta Svobody, v 9:00 vysílače umlkly. Na Vinohradské se podařilo uchovat studio 7, které je ve skryté části budovy a jeho propojovací zařízení bylo zrakům okupantů také skryto. Odsud se přes Pěčko hlásí ve 12:00 Jiří Dienstbier (po něm Karel Jezdinský, Eva Kopecká, Ondřej Neff a další).

Vysílání ze studia 7 pokračuje celý den **21. 8.** Dalšího dne ve 2:00 však byla vinohradská budova plně obsazena a všichni museli odejít. Mezitím se však Pěčku přihlásila další studia a v následujících dnech se jejich propojováním vytvořil „vysílací řetěz“, tzv. **štafeta**.

23. 8. však tanky dojely i k opancéřovaným vratům Pěčka, redaktoři ho ještě včas opustili. Naštěstí byla mezitím zajištěna záložní pracoviště, která měla rovněž schopnost odesílat signál na vysílač, a tak štafeta pokračovala.

Rozhlasoví zaměstnanci v těchto dnech dbali na to, aby rozhlas zůstal věrný svému poslání sdělovacího prostředku, který je k dispozici legálně zvoleným státním institucím!

Rozhlas stál plně za svou státní reprezentací!

Až do **27. 8.** se čekalo na výsledky moskevských jednání.

27. 8. v 8:00 *„Dnes v časných ranních hodinách přiletěla naše česká delegace z jednání v Moskvě (...). Teď čekáme další zprávy.“*

14:00 – přečteno oficiální prohlášení o moskevském jednání, ale bylo pro mnohé nicneříkající

14:50 – projev prezidenta Svobody – vyzývá ke klidu a rozvaze

17:30 – dlouho očekávaný projev Alexandra Dubčeka. Z něj je již cítit jasná prohra.

27. 8. 1968 končí sled dramatických událostí, rozhlas se navrácí k původnímu vysílání.

Po podpisu Moskevského protokolu nastává obrat a sdělovací prostředky jsou za svou činnost během pražského jara i okupačního týdne tvrdě kritizovány.

UKÁZKA:

Vysílání Československého rozhlasu v prvních dvou dnech okupace – (z www.ceskyrozhlas.cz)

Filmy – Báječná léta pod psa, Rebelové,.....

Pracovní list k části B

Dva projevy prezidenta Ludvíka Svobody v Československém rozhlase:

(žáci by na základě předloženého textu a svých historických znalostí o okupaci v roce 1968 mohli diskutovat o postoji československé vlády k vpádům spřátelených armád na naše území.)

21. srpna 1968 v 8.15 hodin

Drazí spoluobčané,

v posledních hodinách vznikla v naší zemi složitá situace. V současné chvíli vám nemohu říci více k jejímu objasnění. Jako president Československé socialistické republiky se k vám obracím s plnou odpovědností, kterou jsem s přijetím této funkce převzal, a naléhavě vás žádám, abyste zachovali plnou rozvahu a naprostý klid. U vědomí své občanské odpovědnosti a v zájmu naší republiky nedopustte, aby došlo k nepředloženým akcím. S důstojností a kázní, kterou jste prokazovali v minulých dnech, vyčkejte dalších kroků ústavních orgánů republiky.

21. srpna 1968 v 22.30 hodin.

Drazí spoluobčané,

obracím se k vám podruhé během dnešního osudového dne. Prožíváme mimořádně vážné chvíle v životě našich národů. Na území naší republiky vstoupily vojenské jednotky SSSR spolu s PLR, BLR, NDR, MLR. Stalo se tak bez souhlasu ústavních orgánů státu, které však vycházejíce ze své odpovědnosti k národům naší vlasti musí vzniklou situaci urychleně řešit a dosáhnout brzkého odchodu cizích vojsk. V tomto směru jsem dnešního dne vyvíjel úsilí, jaké mi současné podmínky umožnily. Mimo jiné jsem dnes svolal plenární zasedání Národního shromáždění. Večer jsem jednal s členy vlády o některých nejnaléhavějších problémech obnovení normálního života země a zajištění její integrity. Zítra budou jednání pokračovat - a jak věřím i s předsedou vlády ing. O. Černíkem. Jsem si vědom všech problémů a těžkostí, které současná situace vyvolává. Znovu se však na vás, drazí spoluobčané, obracím s naléhavou prosbou, abyste zachovali nejvyšší rozvahu a vyhnuli se čemukoliv, co by mohlo vyvolat politováníhodné akce s nenapravitelnými důsledky. Zvláště vás, naši mládež, o to upřímně žádám. Vyzývám vás, všechny, dělníky, rolníky, inteligenci, abyste svým postojem znovu dokumentovali svůj vztah k socialismu, ke svobodě a k demokracii. Pro nás není cesta zpátky. Akční program KSČ a programové prohlášení vlády Národní fronty vyjadřují životní zájmy a potřeby všeho lidu naší vlasti, a proto v započatém díla musíme dále pokračovat. Nepadneme do malověrnosti, semkneme se všichni a spolu s KSČ a Národní frontou setrváme v jednotě, v úsilí o lepší život našich národů.

Doporučená literatura:

Běhal, R. Kdo je kdo v sedmdesátileté historii Českého rozhlasu. Praha, 1993.

Dosmán, M. Československý rozhlas v boji, Praha, 1946.

Hoppe, J. Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky. Praha, 2004.

Hrdlička, F. Československý rozhlas v Květnovém povstání. mluveny.panacek.com/historie-rozhlasu, 18.12.2007.

Kolektiv autorů. Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí československého rozhlasu, Praha 2003

Votavová, J. Stručný nástin historie českého rozhlasu, Praha, 1993.

www.totalita.cz

<http://www.rozhlas.cz/80/portal/>